

Ανασκαφή στο σπήλαιο Λιμνών στα Καστριά Καλαβρύτων κατά το έτος 1992

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΑΜΨΩΝ, ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΣΑΡΟΥ

Θέση - Περιγραφή

Μέσα σε δασώδη και αρκετά δύσβατη περιοχή βρίσκεται το σπήλαιο που πρόσφατα έλαβε την ονομασία «Σπήλαιο των Λιμνών» από τις λίμνες που σχηματίζονται στο εσωτερικό του. Τελευταία, η αξιοποίησή του το έκανε προσιτό στον πολύ κόσμο. Βρίσκεται σε υψόμετρο 900 μ. και η είσοδος του (Εικ. 1) βλέπει προς τα ανατολικά, επομένως ήταν πρόσφορο για κατοίκηση ή άλλη χρήση. Μπροστά από το σπήλαιο διέρχεται ρέμα που έχει διαβρώσει σε μεγάλο βαθμό την περιοχή και έχει αποκαλύψει πλούσια αργιλικά στρώματα του Τεταρτογενούς. Ανατολικά της εισόδου δεσπόζει ο ορεινός όγκος του Χελμού. Η είσοδος, αρκετά ψηλή με μεγάλο πλάτος (6,50 μ.), έκανε πάντοτε φανερή την ύπαρξή του και ως εκ τούτου είναι πολύ πιθανό να αναφέρεται σε αυτό το σπήλαιο ο μύθος των θυγατέρων του Προίτου, που είναι γνωστός από τον Παυσανία (VII, 18, 7-8).

Το σπήλαιο, που ερευνήθηκε τα τελευταία χρόνια από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία και την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας, αποτελεί την κοίτη ενός ποταμού, ο οποίος πιθανότατα διοχετεύει προς την είσοδο του αλλά και προς άλλες κατευθύνσεις τα νερά του υψηλέδου των Λουσών. Η καταβόθρα που βρίσκεται στην πεδιάδα αυτή φαίνεται ότι έχει σχέση με το σπήλαιο των Λιμνών, το οποίο έχει μήκος περίπου 2.100 μ. Το νερό, που διασχίζει ασβεστολιθικά πετρώματα, σχηματίζει μικρές και μεγάλες λίμνες σε διάφορα επίπεδα και λιθοματικό διάκοσμο εξόχουν ωραιότητας. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων του χωριού Καστριά, σε περιόδους έντονων βροχοπτώσεων τα νερά λίμναζαν κοντά στην είσοδο του και σε μερικές περιπτώσεις εξέρχονταν από αυτό. Το φαινόμενο ήταν αρκετά σπάνιο και φαίνεται ότι μεσολαβούσαν μεγάλα διαστήματα που το σπήλαιο, τοντλάχιστον το αρχικό του τμήμα, ήταν στεγνό και κατοικήσιμο.

Προσιτό στον άνθρωπο ήταν το τμήμα μήκους περίπου 80 μ. (Εικ. 2), από την είσοδο μέχρι το σημείο που

σχηματίζεται ένα φυσικό τείχος, το οποίο καθιστά σχεδόν αδύνατη την προσπέλαση προς το εσωτερικό του. Το τμήμα αυτό είναι επίπεδο και δεν έχει λιθωματικό διάκοσμο.

Ο πλησιέστερος οικισμός στο σπήλαιο είναι το χωριό Καστριά που έχει πάρει την ονομασία του από το λόφο Κάστρο, στον οποίο επισημάνθηκαν λείφανα προϊστορικού οικισμού.

Η ανασκαφή

Ο χώρος που επιλέχτηκε για ανασκαφή βρίσκεται 20 μ. από την είσοδο, είναι επίπεδος και φωτίζεται αρκετά. Στο σημείο αυτό είχε γίνει προ 30 ετών λαθρανασκαφή κατά την οποία είχαν βρεθεί προϊστορικά δότρακα και απολιθωμένα οστά. Ο Ι. Μελέντης σε σύντομη έκθεσή του (Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών 1968) παρουσίασε απολιθωμένα οστά ιπποποτάμου, ελάφου και αιγάς που χρονολογήθηκαν στο Μέσο Πλειστόκαινο.

Η τομή Α, διαστ. 4×3 μ., ανοίχτηκε σε αργιλικό έδαφος στο οποίο λίμναζαν νερά για μεγάλο διάστημα. Το πρώτο στρώμα αποτελείτο από αργιλόχωμα που είχε μεταφερθεί και αποτεθεί εκεί από το εσωτερικό με το νερό και δεν περιέχει παρά ελάχιστη αιδιάγνωστη κεραμική. Στη συνέχεια βρέθηκαν κλασικά και ελληνιστικά δότρακα με μελανό γάνωμα. Η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος μόνο στα τετράγωνα 3 και 6, στα οποία η κεραμική ήταν αφθονότερη. Στη στρώση 4 υπήρχαν δότρακα ελληνιστικά και μυκηναϊκά. Στην επόμενη στρώση βρέθηκαν θραύσματα μυκηναϊκών αγγείων και παχύ στρώμα καύσης (Εικ. 3). Ανάμεσα σε στρώματα τέφρας και σε καύσεις που κάλυπταν ολόκληρη την τομή σε βάθος 0,82 μ. βρέθηκαν σκελετικά λείφανα που ανήκαν σε δύο άτομα (Εικ. 4).

Η ίδια διαδοχή στρωμάτων παρατηρήθηκε και στα τετράγωνα 7-10. Στις στρώσεις 5 και 6 βρέθηκαν μυκηναϊκά δότρακα, ενώ στη στρώση 7 (βάθος 1 μ.) υπήρχε

Εικ. 1. Η είσοδος των σπηλαίων των Αμνών από τα ανατολικά.

εστία με άφθονες καύσεις. Πολύ υγρά χώματα, πέτρες με υπολείμματα καύσης ανάμεσά τους, καθώς και ελάχιστη κεραμική υπήρχαν μέχρι βάθους 1,40 μ. Στη συνέχεια παρουσιάστηκε στρώμα αργιλού με ελάχιστα κεραμικά ευρήματα, που χρονολογούνται στην Πρώιμη Χαλκοκρατία και από το βάθος του 1,75 μ. η ανασκαφή έφτασε σε καθαρό νεολιθικό στρώμα. Το στρώμα αυτό αποτελείται από επάλληλα δάπεδα με καύσεις και στάχτες πάχους 0,70 μ. (1,75-2,45 μ.), τα οποία περιείχαν χονδροειδή πιθειδή αργεία της NN II. Στο χαμηλότερο σημείο του στρώματος εμφανίστηκαν πέτρες και λάσπη, ενώ τα ευρήματα ελαττώθηκαν. Κεραμική της NN II συνέχισε να υπάρχει μέχρι βάθους 2,70 μ. ανάμεσα σε πέτρες που διατηρούσαν πολλή υγρασία.

Μετά το νεολιθικό στρώμα κατόκησης εναλλάσσονται στρώματα που δεν περιέχουν καθόλου ευρήματα και προφανώς αντιπροσωπεύουν περιόδους κατά τις οποίες η είσοδος του σπηλαίου κατακλύζοταν από νερά. Έτσι μετά από ένα λασπώδες αργιλικό στρώμα που έφτασε μέχρι το βάθος των 3,25 μ. και δεν περιέχει παρά ελάχιστη κεραμική και μικρά κομμάτια από κάρβουνο, ακολούθησε ένα στρώμα από μεγάλες πέτρες αρκετά στρογγυλεμένες που προφανώς είχαν κυλήσει με τα νερά από υψηλότερα σημεία του σπηλαίου. Ένα νέο αργιλικό, πολύ λασπώδες, στρώμα που περιείχε μικρά χαλίκια βρισκόταν κάτω από αυτό. Μόνο από τα 3,65 μ. εμφανίστηκε πάλι έντονη παρουσία καύσεων, με

ελάχιστα όμως κεραμικά ευρήματα που ανήκουν μάλλον στη Μέση Νεολιθική. Ήχηγη καύσεων εξακολούθησαν να υπάρχουν μέχρι το βάθος των 4 μ., όπου σταμάτησε η ανασκαφή.

Στην είσοδο του σπηλαίου, η οποία κατά καιρούς έχει αλλάξει μιօρφή λόγω της πολλαπλής χρήσης του από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, έγινε μία δεύτερη τομή για να διαπιστωθεί αν υπάρχουν λείφανα κατοίκησης. Στα υψηλότερα στρώματα βρέθηκε ελληνιστική κεραμική, ενώ σε βάθος 0,90 μ. παρουσιάστηκε δάπεδο που ορίζοταν από έναν τοίχο με φορά παράλληλη προς την είσοδο του σπηλαίου. Η κατασκευή αυτή χρονολογείται στο ύστερο τμήμα της NN αν κρίνουμε από την άφθονη κεραμική. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι πάνω στο δάπεδο και κάτω από αυτό βρέθηκαν μεγάλα κομμάτια άγητου ή μισοιψημένου πηλού, μερικά από τα οποία φέρουν διαμπερούχη κυλινδρική οπή ή έχουν επίπεδο τελείωμα. Λόγω του μεγάλου πάχους του πηλού (0,25-0,50 μ.) πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να αποτελούσαν επένδυση πασσαλόπηκτου κτίσματος ή καλύβας. Το πιο πιθανό θα ήταν να προέρχονται από το δάπεδο κλίβανου. Μέσα στην επίχωση υπάρχουν λείφανα καύσης, αλλά δεν μπορεί κανείς να πει ότι συνδέονται απαραίτητα με κάποιο κλίβανο. Βεβαίως η θέση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί η πλέον κατάλληλη για έναν κλίβανο. Παρ' όλα αυτά, δεδομένου ότι η περιοχή μπροστά από το σπηλαίο έχει άφθονες αποθέσεις εξαι-

Εικ. 2. Κάτοψη των πρώτων τμίματος των σπηλαιών των Λιμενών, από την παλαιά είσοδο έως το φυσικό τοίχωμα.

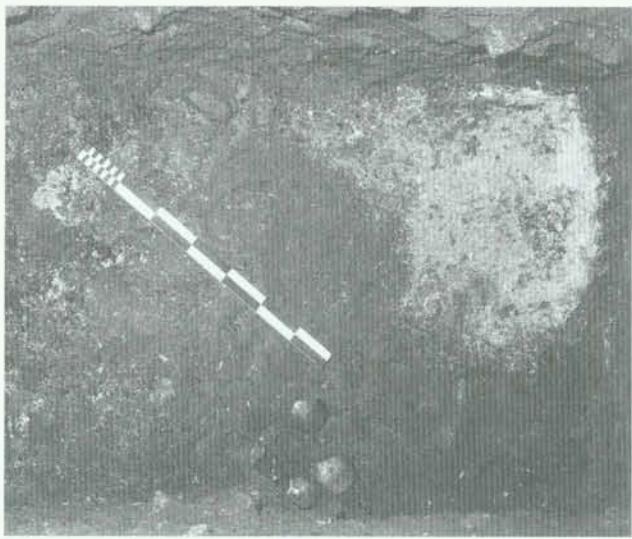
ρετικής ποιότητας αργιλού, τις οποίες χρησιμοποιούσαν μέχρι το πρόσφατο παρελθόν εργαστήρια κατασκευής κεράμων που υπήρχαν εκεί, δεν αποκλείεται να είχαν δημιουργηθεί και μπροστά στην είσοδο του σπηλαίου εγκαταστάσεις ενός παρόμιου εργαστηρίου και στους νεολιθικούς χρόνους. Επιπλέον και οι αποθέσεις της πρώτης αίθουσας του σπηλαίου περιέχουν άριστης ποιότητας άργιλο.

Αρκετά κάτω από το δάπεδο και σε βάθος 1,40 μ. βρέθηκε σε ύπτια θέση ανθρώπινος σκελετός τοποθετημένος παράλληλα προς το τοίχωμα του φυσικού βράχου. Την ταφή δριζαν πέτρες που είχαν τοποθετηθεί γύρω από το σκελετό. Η ταφή χρονολογείται στη νεολιθική περίοδο, όπως δείχνει το αδιατάρακτο των στρωμάτων, τα θραύσματα οιφιανών και πυριτόλιθων και η κεραμική γύρω και πάνω από αυτήν. Χρειάζεται βεβαίως διεύρυνση της ανασκαφικής τομής της εισόδου προς το μέρος του εσωτερικού του σπηλαίου για να διαπιστωθεί η ύπαρξη τυχόν άλλων κατασκευών.

Η τομή Γ που ανοίχτηκε μεταξύ της εισόδου και της τομής Α δεν προχώρησε ακόμη σε βάθος, αλλά έδωσε επίσης νεολιθική κεραμική. Επιπλέον στους νεολιθικούς χρόνους η κατοίκηση στο χώρο φαίνεται ότι ήταν εντατική και έξω από σπήλαιο, ίσως κυρίως εκεί. Δεξιά και αριστερά της εισόδου, στο πρανές που σχηματίζεται, υπάρχουν άφθονες επιχώσεις με κεραμική και οιφιανό που χρονολογούνται στη NN II. Αυτοί που κατοίκησαν το χώρο φαίνεται ότι είχαν δημιουργήσει στις πλαγιές εκατέρωθεν της εισόδου άνδηρα, που διαβρώθηκαν με το χρόνο και ιδιαίτερα με τη διάνοιξη του δρόμου που περνά μπροστά από το σπήλαιο.

Κεραμική της νεολιθικής περιόδου

Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής από την τομή Α ανήκει στη NN II και είναι σύγχρονο με αυτή που βρέθηκε στην είσοδο και στην πλαγιά έξω από το σπήλαιο.

Εικ. 3. Τομή A, τετράγωνα 3-6, στρώση 5. Δάπεδο με εστία και κεραμική.

Συνήθως πρόκειται για άβαφα αγγεία, κυρίως πιθοειδή μέτριου ή μεγάλου μεγέθους, με χεῖλη επίπεδα και τοιχώματα κάθετα ή με κλίση προς τα μέσα. Φέρουν σχοινοειδή κοσμήματα σε ομόκεντρες ή αλληλουσμπλεκόμενες ζώνες. Δημοφιλής φαίνεται ότι είναι και η πλαστική διακόσμηση από οριζόντιες και κάθετες έξεργες ταινίες σε ακτινωτή διάταξη. Και οι δύο αυτοί τύποι διακόσμησης (Εικ. 5-6) είναι συνήθεις σε όλες τις νεολιθικές θέσεις της Πελοποννήσου (Phelps 1975) αλλά και της Στερεάς Ελλάδας (Caskey 1960, 126; Immerwahr 1971) και της Εύβοιας (Σάμψων 1981, 1993). Η ποικιλία όμως στις παραλλαγές και η ασυνήθιστα μεγάλη συχνότητα των δειγμάτων μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα ενός ντόπιου εργαστηρίου, που επινοεί καινούρια μοτίβα με ιδιαίτερη φαντασία και ανεξάντλητη πλοκή.

Στην άβαφη κεραμική συγκαταλέγονται ακόμα πολλά θραύσματα χονδροειδών αγγείων που φέρουν οπές. Πρόκειται για τόμημα που έγιναν σαφώς πριν την όπτηση, όπως συμπεραίνουμε από το περιχείλωμα που φέρουν, και πιθανότατα ανήκουν σε ηθμούς. Το μεγαλύτερο ποσοστό των πιθοειδών βρέθηκε κυρίως μέσα στο σπήλαιο, ενώ στην εξωτερική τομή απαντούν κυρίως μικρά αγγεία και τα πιθοειδή είναι σπανιότερα.

Τα αγγεία μικρού μεγέθους είναι βασικά άβαφα και στη μεγάλη τους πλειοψηφία ανοιχτά με λεπτά τοιχώματα, σχεδόν εύθριπτα και κακοψημένα. Πρόκειται για ανοιχτές φιάλες, κύπελλα με μικρές ταινιωτές λαβές στο χεῖλος και τοιχώματα κάθετα ή ελαφρά έσω νεύοντα, αγγεία με περιγραμμα S και σπανιότερα βαθιά αγγεία με κλίση των τοιχωμάτων προς τα μέσα (Σάμψων 1993).

Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσουμε και τα μονόχωμα, κυρίως μελανά ή καστανά, που είναι προς το παρόν λίγα και δεν παρουσιάζουν διαφορές από τα αντίστοιχα άβαφα.

Τα αγγεία μικρού μεγέθους φέρουν στη συντομιτική τους πλειοψηφία διακόσμηση από λεπτές και αβαθείς εγχαράξεις στην επιφάνεια χωρίς τη μεσολάβηση έξεργης ζώνης. Οι συνθέσεις είναι ποικίλες, με έμφαση στις παράλληλες, κάθετες, οριζόντιες ή λοξές διαγραμμισμένες ζώνες. Απαντώνται επίσης διαγραμμισμένα τρίγωνα, ομάδες διαγωνίων με αντίθετη κατεύθυνση και άλλα γραμμικά θέματα, τα περισσότερα από τα οποία έχουν γίνει με προσεκτική χάραξη και σπανιότερα με αμέλεια. Σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν αραιές λοξές εγχαράξεις και επί των αποληξεών του χείλους των αγγείων. Αντίθετα, η χονδροειδής εγχάρακτη διακόσμηση σε έξεργη ζώνη επί των πιθοειδών αγγείων είναι σπάνια.

Σχετικά συχνά απαντάται και η αιλακωτή διακόσμηση σε ανοιχτά αγγεία με ψηλό κάθετο χεῖλος και καμπύλο στιλβωμένο τοίχωμα μελανόφαιο χρώματος. Πρόκειται για πλατιές κάθετες ή ελαφρά λοξές αιλακώσεις που είναι κάποτε τόσο αβαθείς ώστε γίνονται ανεπανόρθιτες.

Στη ΝΝ ΙΙ χρονολογούνται δύο θραύσματα από ανοιχτές φιάλες με διάτρητο χεῖλος (*cheese pots*). Πρόκειται για χαρακτηριστικό σχήμα αγγείου που αφθονεί στα Δωδεκάνησα, αλλά είναι σπανιότατο στον ελλαδικό χώρο (Σάμψων 1987, 1993).

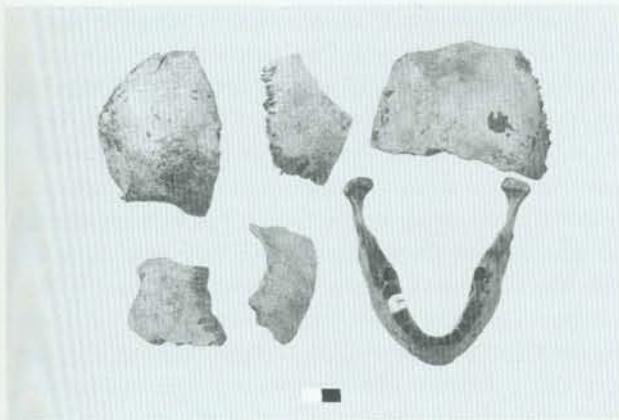
Κεραμική μεταγενέστερων χρόνων

Η ΠΕ περίοδος αντιπροσωπεύεται από λίγα *urfirlnis* και άβαφα αγγεία με δακτυλιόσχημας βάσεις. Στη ΜΕ περίοδο ανήκουν λίγα εγχάρακτα του τύπου *adriatic ware* και τμήμα κυπέλλου με τοξωτή λαβή.

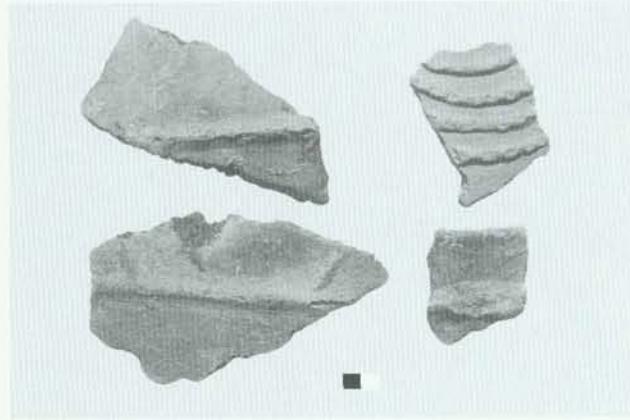
Στα υψηλότερα στρώματα της τομής Α βρέθηκαν λίγα μυκηναϊκά δόστρακα, αλλά η αποσπασματική διακόσμηση που φέρουν δεν είναι διαγνωστική για τη χρονολόγησή τους. Σώζονται θραύσματα από κύλικες, κρατήρες και κλειστά άβαφα αγγεία. Η γεωμετρική περίοδος αντιπροσωπεύεται μόνο από τρία δόστρακα που φέρουν διακόσμηση οριζόντιων δακτυλίων. Στους κλασικούς χρόνους (5ος-4ος αι. π.Χ.) ανήκουν ελάχιστα δόστρακα από κύλικες και σκύφους. Στην τομή της εισόδου βρέθηκε λίγη ελληνιστική κεραμική στα ψηλότερα στρώματα, κυρίως θραύσματα από ανοιχτά αγγεία.

Διάφορα ευρήματα

Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν λίγα λίθινα εργα-

Εικ. 4. Σκελετικά ευρήματα από μυκηναϊκό στρώμα της τομής A.

Εικ. 5. Θραύσματα πιθοειδών με πλαστική και σχοινοειδή διακόμιση.

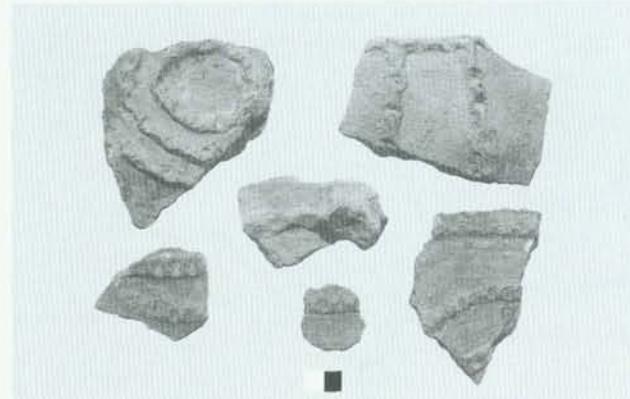
λεία (τριπτήρες και ένας μυλόλιθος) έξω από το σπήλαιο, ενώ από τα στρώματα των εσωτερικών τομών μέχρι στιγμής απουσιάζουν. Βρέθηκαν επίσης ελάχιστα οστέινα εργαλεία, αντίθετα με άλλα σπήλαια, όπως Σκοτεινή Θαρρουνιών (Σάμψων 1993), σπήλαιο του Κίτσου (Lambert 1981) κ.ά., καθώς και λόγοι οιφιανού. Το σημαντικότερο εύρημα αποτελεί ένας πυρήνας οιφιανού από την είσοδο, το οποίο πιθανώς σημαίνει ότι στον ίδιο χώρο εξασκείτο κατεργασία οιφιανού για την κατασκευή λεπίδων. Μέσα στο σπήλαιο βρέθηκαν επίσης δύο εργαλεία από πυριτόλιθο.

Οι οικοτεχνικές ασχολίες είναι πιθανότερο να ελάμβαναν χώρα στον εξωτερικό χώρο. Στην πλαγιά, στα βόρεια της εισόδου, βρέθηκε μόνο οστέινος οπέας και μερικές θραυσμένες λεπίδες. Η διακίνηση του προϊόντος αυτού σε τέτοια ορεινά και δύσβατα μέρη είναι επόμενο ότι θα ήταν περιορισμένη.

Συμπεράσματα

Παρά το γεγονός ότι το σπήλαιο κατακλυζόταν κατά καιρούς από νερά και λειτουργούσε ως ποταμός, εντόπιστηκαν σημαντικά λείψανα κατοίκησης και άλλης χρήσης από τη Νεολιθική και την Υστεροελλαδική περίοδο. Υπόλειμμα από εστίες των μυκηναϊκών χρόνων και ταφές δείχνουν μία ασυνήθιστη δραστηριότητα σε σπήλαια για την εποχή αυτή και μας υπενθυμίζουν το γνωστό μύθο των Προοίδων που ανάγεται στην ίδια περίοδο. Στους ΠΕ και ΜΕ χρόνους η χρήση του σπηλαίου δεν είναι μεγάλη.

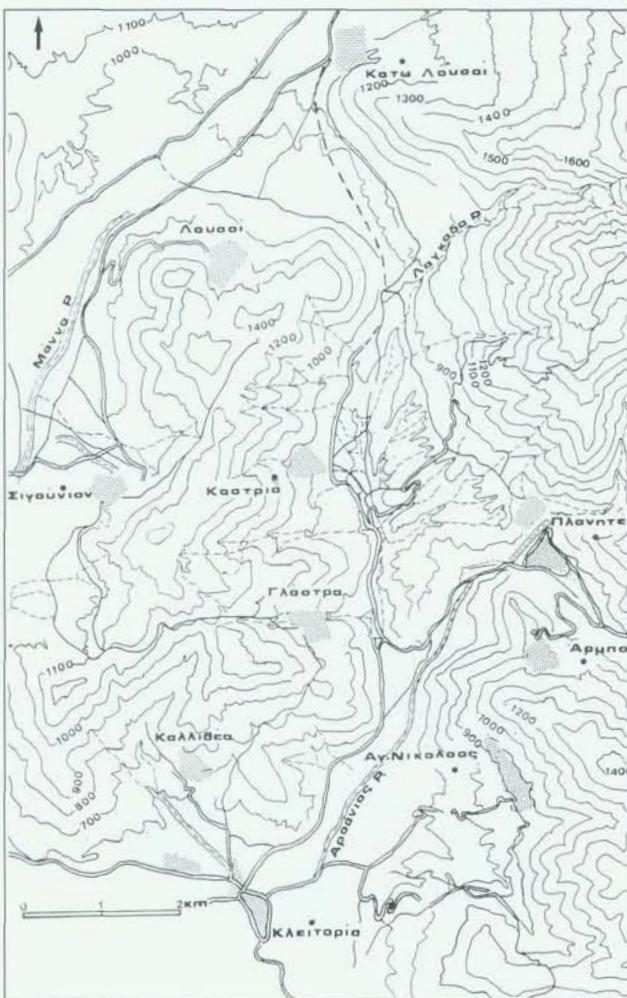
Στο πρώιμο και ύστερο τμήμα της NN II τα επάλληλα δάπεδα με τα άφθονα υπόλειμματα εστιών δείχνουν μεγάλη δραστηριότητα. Η επίχωση, πάχους περίπου 1 μ.,

Εικ. 6. Θραύσματα πιθοειδών με σχοινοειδή διακόμιση.

στην τομή Α σημαίνει μία αρκετά μαρρόχρωνη αν όχι πολύ έντονη χρήση και ασφαλώς δεύχνει ότι έγινε σε περίοδο ξηρασίας, αφού σε περίπτωση πλημμύρας το σπήλαιο θα ήταν αδύνατο να κατοικηθεί. Δεν αποκλείεται τα νερά από την καταβόθρα να έβρισκαν σε κάποιες εποχές άλλες διεξόδους και να μην πλημμύριζαν το τμήμα αυτό του σπηλαίου. Στην ίδια περίοδο η ανθρώπινη δραστηριότητα εξαπλώνεται στην είσοδο και έχω από το σπήλαιο και πιθανώς είναι ποικιλόμορφη.

Η σχεδόν αποκλειστική παρουσία πιθαριών στην τομή Α είναι ισχυρός μάρτυρας μιας αποθηκευτικής πρακτικής. Το τμήμα αυτό του σπηλαίου, αν και φωτίζεται από την είσοδο, διατηρεί την απαραίτητη υγρασία και διαθέτει καλό αερισμό για αποθήκευση τροφών. Άλλωστε και από εθνογραφικές μαρτυρίες πληροφορούμεθα ότι μέσα σε αυτό φυλάσσονταν πιθάρια ή τουλούμια με τυρί στους χρόνους της τουρκοκρατίας και

Εικ. 7. Το χωριό Καστριά και η ενδύτερη περιοχή του.

μάλιστα έμενε κοντά στο σπήλαιο φύλακας που ήταν επιφορτισμένος με τη φύλαξή τους.

Ένας καταυλισμός κτηνοτρόφων - γεωργών που θα εκμεταλλεύονταν τον υγρό και ασφαλή χώρο που παρέιχε το σπήλαιο είναι πολύ πιθανό ότι υπήρχε στις παρακείμενες παρειές της εισόδου του. Οι ίδιοι ήταν δυνατόν παράλληλα να ασχολούνται και με την κατασκευή πήμανων αγγείων ή να έχουν άλλες ασχολίες. Οι χοήστες του χώρου πρέπει να είχαν σχέση με τον κοντινό προϊστορικό οικισμό στη θέση Κάστρο που ανάγεται στην ίδια περίοδο, αλλά συνεχίζεται να κατοικείται και στη Χαλκοκρατία. Άλλες νεολιθικές θέσεις στην ενδύτερη περιοχή έχουν εντοπιστεί σε μέρη με μικρότερο υψόμετρο, όπως στην κοιλάδα ανατολικά από τα Μαζέικα, στα Καλάβρυτα και στη μεγάλη πεδιάδα που σχηματίζεται μεταξύ Καλαβρύτων και Πριολίθου (Εικ. 7) (Σάμψων 1986).

Με τα σημερινά δεδομένα μία μόνιμη κατοίκηση στην περιοχή γύρω από το σπήλαιο των Καστριών φαίνεται πολύ πιθανή και δεν είναι απαραίτητο να εφαρμοστεί το μοντέλο της εποχικής μετακίνησης από τα πεδινά στα ορεινά και αντίστροφα. Αν και η πρακτική αυτή συνεχίζεται μέχρι πριν από 50 χρόνια από μεγαλοκτηνοτρόφους που έμεναν το χειμώνα στα πεδινά της Ηλείας, στο υψόμετρο αυτό των χιλίων και πλέον μέτρων υπήρχαν μικρές κοινότητες με μεικτή οικονομία που κατοικούνταν όλο το χρόνο. Οι κάτοικοι είχαν μικρό αριθμό ζώων που ήταν σχετικά εύκολο να τρέφονται τους δύσκολους μήνες του χειμώνα. Σήμερα οι κάτοικοι των χωριών Καστριά, Σουδενά και Μαζέικα ανεβάζουν τα κοπάδια τους από πρόβατα τους καλοκαιρινούς μήνες στις κορυφές του Χελμού όπου υπάρχει αρκετή τροφή. Οι μόνοι που εξασκούν σήμερα ειδικευμένη κτηνοτροφία, διανύνοντας μεγάλες αποστάσεις από τον κάμπο της Ηλείας στην κορυφή του Χελμού, είναι λίγοι Σαρακατσάνοι, οι οποίοι διαθέτουν μεγάλο αριθμό ζώων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- CASKEY, J. L., E. G. CASKEY, 1960. The Earliest Settlements at Eutresis: Supplementary Excavations 1958, *Hesperia* 29, 126-167.
 IMMERWAHR, S. A., 1971. *The Athenian Agora, XIII. Neolithic and Early Bronze Ages*, Princeton.
 LAMBERT, N., 1981. *La grotte de Kitsos*, Paris.
 PHELPS, W. W., 1975. *The Neolithic Pottery Sequence in Southern Greece* (Ph. D. dissertation, University of London).
 ΣΑΜΨΩΝ, ΑΔ., 1981. *Η Νεολιθική και ΠΕ I στην Είβοια*, Αθήνα.
 ΣΑΜΨΩΝ, ΑΔ., 1986. Προϊστορικοί οικισμοί στην περιοχή Καλαβρύτων, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Αρχαιών Σπουδών, 35-39.
 ΣΑΜΨΩΝ, ΑΔ., 1987. *Η Νεολιθική περίοδος στα Δωδεκάνησα*, Αθήνα.

ΣΑΜΨΩΝ, ΑΔ., 1993. *Σκοτεινή Θαρρονήσιον. Το σπήλαιο, ο οικισμός και το νεροταφείο*, Αθήνα.

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΣΑΜΨΩΝ
 ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
 Ελαμιειώνδα 10, 105 55 Πλάκα, Αθήνα

ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΣΑΡΟΥ
 Αρχαιολόγος